

*Krzysztof Drolński
Dorota Mocarska
Tomasz Mosio*

Prawo międzynarodowe publiczne i ochrona praw człowieka

Skrypt dla policjantów

Szczytno 2011

REDAKCJA WYDAWCY

*Justyna Maciejczyk
Radosław Gizot*

PROJEKT OKŁADKI

Aleksander Babiński

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2011

ISBN 978-83-7462-290-5

Druk i oprawa:

Wydział Wydawnictw i Poligrafii

Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12–100 Szczytno, ul. Marszałka J. Piłsudskiego 111

tel. (0 89) 621 51 02, faks (0 89) 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

Wydanie III

SPIS TREŚCI

OD AUTORÓW	7
1. POJĘCIE, ŹRÓDŁA I PODMIOTY PRAWA MIĘDZYNA- RODOWEGO PUBLICZNEGO	9
1.1. Pojęcie i funkcje prawa międzynarodowego publicznego	9
1.2. Cechy charakterystyczne prawa międzynarodowego publicznego	10
1.3. Źródła prawa międzynarodowego publicznego	12
1.3.1. Umowa międzynarodowa	13
1.3.2. Zwyczaj międzynarodowy	27
1.3.3. Uchwały organizacji międzynarodowych	28
1.3.4. Zasady ogólne prawa	29
1.4. Podmioty prawa międzynarodowego	29
1.4.1. Państwo	30
1.4.2. Podmiotowość organizacji międzynarodowej	35
1.4.3. Podmiotowość Stolicy Apostolskiej	35
1.4.4. Podmiotowość narodu	36
1.4.5. Podmiotowość powstańców i strony wojującej	36
1.4.6. Podmiotowość jednostek	37
1.4.7. Podmiotowość osób prawnych	37
2. ZASADY PRAWA MIĘDZYNA-RODOWEGO KSZTAŁTU- JĄCE SYTUACJĘ PRAWNĄ CUDZOZIEMCÓW	39
2.1. Pojęcie i kategorie cudzoziemców	39
2.2. Zasady traktowania cudzoziemców nieuprzywilejowanych	40
2.3. Podstawy prawne przywilejów i immunitetów między- narodowych	41
2.4. Zasady traktowania cudzoziemców uprzywilejowanych	43
2.4.1. Przywileje i immunitety dyplomatyczne	43
2.4.2. Przywileje i immunitety konsularne	52
3. SYSTEM MIĘDZYNA-RODOWEJ OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA	61
3.1. Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka	61
3.2. Kształtowanie się międzynarodowego i europejskiego systemu ochrony praw człowieka	62

3.3. Charakterystyka międzynarodowego i europejskiego systemu ochrony praw człowieka łącznie z mechanizmem kontrolnym	66
3.3.1. System uniwersalny	66
3.3.2. System regionalny	76
3.3.3. Europejski system ochrony praw człowieka	78
3.3.4. System kontroli przestrzegania standardów europejskich — Europejski Trybunał Praw Człowieka	84
3.4. Rola „twardego” i „miękkiego” prawa międzynarodowego	86
3.5. Katalog podstawowych praw i wolności człowieka w oparciu o Pakty człowieka i Europejską Konwencję praw Człowieka	88
4. DZIAŁALNOŚĆ POLICJI A OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA	93
4.1. Wprowadzenie	93
4.2. Ochrona praw i wolności człowieka jako podstawowe zadanie policji	95
4.3. Przestrzeganie praw i wolności człowieka podczas i w związku z wykonywaniem zadań służbowych przez policję	96
4.4. Funkcjonariusz policji jako szczególny podmiot praw i wolności. Ochrona prawna funkcjonariusza policji	102
4.5. Podsumowanie	104
5. AKTY MIĘDZYNARODOWE DOTYCZĄCE STATUSU I ZASAD DZIAŁANIA POLICJI	109
5.1. Wprowadzenie	109
5.2. System uniwersalny	110
5.2.1. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych	110
5.2.2. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania	110
5.2.3. Kodeks postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego	111
5.2.4. Podstawowe zasady użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy porządku prawnego	112
5.3. System europejski	114
5.3.1. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności	114
5.3.2. Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu	115
5.3.3. Konwencja o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych	115
5.3.4. Deklaracja o policji	116
5.3.5. Korzystanie z danych osobowych przez służby policyjne	117

6. WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W KONTROLI NAD PRZESTĘPCZOŚCIĄ	119
6.1. Przyczyny uzasadniające potrzebę międzynarodowej współpracy w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości	119
6.2. Podstawy prawne międzynarodowej współpracy w kontroli nad przestępczością	120
6.3. Przedmiotowy zakres i formy współpracy międzynarodowej	124
6.4. Współpraca międzynarodowa w ramach organizacji międzynarodowych	126
6.4.1. Współpraca w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych.....	126
6.4.2. Współpraca w ramach Rady Europy	127
6.4.3. Współpraca w ramach Interpolu — Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej	129
6.4.4. Współpraca w ramach Europolu	133
6.4.5. Współpraca w ramach państw grupy Schengen	137
6.5. Współpraca w ramach międzynarodowych organizacji pozarządowych	139
6.5.1. Zarys wybranych międzynarodowych organizacji pozarządowych zajmujących się przestępczością	140
7. WYBRANE ZAGADNIENIA MIĘDZYNARODOWEGO PRAWA KARNEGO MAJĄCE ODNIESIENIE DO DZIAŁALNOŚCI POLICJI.....	145
7.1. Standaryzacja ustawodawstw karnych	145
7.2. Międzynarodowa pomoc w sprawach karnych, jej zakres oraz zasady udzielania	147
7.3. Ekstradycja przestępców	150
7.4. Przekazanie — przejęcie ścigania	159
7.5. Europejski nakaz aresztowania	164

OD AUTORÓW

Potrzeba napisania tego skryptu wyniknęła z braku podręcznika, który zawierałby kompendium wiedzy z prawa międzynarodowego publicznego i ochrony praw człowieka, a także współpracy międzynarodowej w dziedzinie zwalczania przestępczości, przydatnej słuchaczom Wyższej Szkoły Policji, którzy w trakcie studiów realizują te zagadnienia. W skrypcie zostały omówione: pojęcie, funkcje, cechy charakterystyczne, źródła i podmioty prawa międzynarodowego publicznego. Jako, że zagadnienia dotyczące działań Policji znajdują swoje odniesienie do traktowania cudzoziemców, zwłaszcza uprzywilejowanych, regulacje prawa międzynarodowego, które dotyczą przedstawicieli dyplomatycznych czy konsularnych znalazły również tu swoje odbicie. Istnieje tendencja do umieszczania norm dotyczących ochrony praw człowieka w kręgu zasad działania Policji i dlatego podstawowe zagadnienia dotyczące międzynarodowej ochrony praw człowieka, w tym katalog podstawowych praw i wolności, a także analiza określonych praw i wolności, które są w praktyce najczęściej zagrożone pogwałceniem ze strony Policji, znalazły swoje miejsce w niniejszym opracowaniu. W kolejnym rozdziale skryptu zostały scharakteryzowane akty prawa międzynarodowego, które mają odniesienie do statusu i zasad działania Policji. W skrypcie zostały również przedstawione zagadnienia międzynarodowej współpracy w kontroli nad przestępczością. Istnieje duże zagrożenie przestępczością, zwłaszcza zorganizowaną w wymiarze globalnym, dlatego też współpraca państw i ich służb policyjnych w tej dziedzinie stała się obiektywną koniecznością. W ostatnim rozdziale omawiane są podstawowe zasady i instrumenty międzynarodowego prawa karnego, które mają znaczenie dla ścigania sprawców przestępstw.

Należy jednak pamiętać, iż skrypt ten ma charakter pomocy dydaktycznej. W trakcie nauki konieczne jest więc sięganie po inne, bardziej szczegółowe opracowania z omawianej problematyki oraz korzystanie z tekstów źródłowych. Pozwoli to uzupełnić i wyjaśnić niektóre zagadnienia tu jedynie zarysowane.

1. POJĘCIE, ŹRÓDŁA I PODMIOTY PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO PUBLICZNEGO

1.1. Pojęcie i funkcje prawa międzynarodowego publicznego

Prawo międzynarodowe jest to zespół norm regulujących stosunki wzajemne między państwami oraz organizacjami międzynarodowymi i innymi uczestnikami stosunków międzynarodowych mających zdolność do działania w stosunkach międzynarodowych.

Współczesne prawo międzynarodowe jest niezwykle rozbudowane. Obejmuje ono przede wszystkim normy regulujące sytuację prawną jego podmiotów oraz zasady pozwalające na identyfikację norm (koncepcja źródeł prawa międzynarodowego). Nie sposób wymienić wszystkich dziedzin będących przedmiotem regulacji; tytułem przykładu można wskazać na sukcesję państw (zmiany terytorialne i ich skutki prawne), prawo dyplomatyczne i konsularne, prawo morza, prawo lotnicze i kosmiczne, prawo międzynarodowych stosunków gospodarczych, prawo ochrony środowiska, prawa człowieka oraz prawo odpowiedzialności międzynarodowej.

Funkcje prawa międzynarodowego to jego rola w stosunkach społecznych, czyli różnorodne zadania, których realizację ma ono zapewnić.

Merytorycznie najważniejszymi zadaniami stojącymi współcześnie przed prawem międzynarodowym są:

- utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa,
- zapewnienie pokojowego współistnienia państw o różnych ustrojach społeczno-politycznych,
- zapewnienie postępowego rozwoju stosunków społeczno-gospodarczych na całym świecie,
- przyspieszenie rozwoju gospodarczego, a przez to przyczynienie się do podniesienia stopy życiowej oraz stopniowego wyrównania dysproporcji między państwami rozwiniętymi gospodarczo i rozwijającymi się.

Główną funkcją prawa międzynarodowego jest regulowanie stosunków zewnętrznych państwa. W tym zakresie prawo międzynarodowe m.in.:

- określa sytuację państwa w społeczności międzynarodowej (w stosunkach z innymi państwami), np. tzw. prawa zasadnicze państw, czyli prawa przysługujące każdemu państwu od momentu jego powstania;
- ustala ogólne zasady postępowania we wzajemnych stosunkach, np. zasadę nieagresji i pokojowego załatwiania sporów;

- reguluje konkretne (zindywidualizowane) stosunki między państwami np. podjęcie zobowiązań sojuszniczych, tzn. udzielenia sobie pomocy wojskowej, przyrzeczenie neutralności, udzielenia pomocy gospodarczej;
- ustala formy wzajemnych stosunków — zagadnienia te reguluje m.in. prawo dyplomatyczne i konsularne;
- reguluje sprawy zasięgu władzy terytorialnej poszczególnych państw, np. ustalanie granic państw i ich delimitacja, regulowanie stosunków granicznych;
- ustala reguły postępowania na obszarach niepodlegających niczyjej suwerenności — do takich obszarów należy morze pełne i przestrzeń kosmiczna.

1.2. Cechy charakterystyczne prawa międzynarodowego publicznego

Prawo międzynarodowe, w porównaniu do prawa wewnętrznego, posiada pewne odrębne właściwości, czyli cechy charakterystyczne, którymi różni się od wszystkich działów prawa wewnętrznego. Specyfika prawa międzynarodowego przejawia się najwyraźniej w tworzeniu norm tego prawa oraz w sposobach jego egzekwowania.

W stosunkach międzynarodowych nie ma ustawodawcy na wzór ustawodawcy wewnątrzpaństwowego. Brak jest nadrzędnego organu prawodawczego, co jest właściwością krajowych porządków prawnych. Normy prawa międzynarodowego tworzone są przez podmioty tego prawa, przede wszystkim przez państwa, w drodze porozumienia między nimi. Podstawą obowiązywania normy prawa międzynarodowego w stosunku do określonego państwa musi być jego zgoda wyrażona w sposób wyraźny lub dorozumiany.

Z brakiem ustawodawcy oraz faktem, że normy prawa międzynarodowego tworzone są przez same państwa i obowiązują tylko te spośród nich, które na obowiązywanie tych norm wyraziły swoją zgodę, wiąże się partykularyzm tego prawa, rozumiany jako zróżnicowanie między różnymi państwami treści norm regulujących te same zagadnienia. Normy prawa wewnętrznego mają z reguły charakter norm powszechnie obowiązujących, natomiast, w przypadku norm międzynarodowych, obok norm powszechnych istnieje również mnóstwo norm partykularnych, zwłaszcza umownych wiążących tylko państwa, które są stronami konkretnej umowy, np. normy regulujące ekstradycję przestępców czy stosunki konsularne.

W prawie międzynarodowym nie ma scentralizowanego aparatu przymusu, który, tak jak w prawie wewnętrznym, stałby na jego straży. W stosunkach międzynarodowych stosowanie się do norm prawnych zapewniane jest w inny sposób i w innych formach. Każde państwo może indywidualnie, bądź wspólnie z innymi państwami występować w ważnych wypadkach w obronie naruszenia prawa, stosując wobec państw naruszających prawo różne środki przymusu, dopuszczalne i uznane przez prawo międzynarodowe.

Można wyróżnić trzy rodzaje sankcji charakterystycznych dla prawa międzynarodowego:

1. **Sankcje natury psychologicznej** — stwierdzenie naruszenia prawa i napiętnowanie naruszającego to prawo przez światową opinię publiczną przez formalną rezolucję lub orzeczenie organu międzynarodowego, np. rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ.

2. **Sankcje natury odwetowej** — stosowane indywidualnie przez państwo pokrzywdzone lub zbiorowo przy udziale innych państw. Środkami odwetowymi są tzw. retorsje i represalia.

Retorsja polega na zastosowaniu wobec państwa, które naruszyło interesy innego państwa środków tego samego rodzaju. Najczęściej retorsja jest odwetem za podjęcie środków dyskryminujących drugie państwo, np. odebranie konsulowi exequatur, obniżenie rangi placówki dyplomatycznej, nałożenie specjalnie wysokich cel na towary przywożone z drugiego państwa. Zastosowanie środków retorsji wobec drugiego państwa nie stanowi naruszenia prawa międzynarodowego, jednakże prowadzi do naprężenia w stosunkach z tym państwem.

Represalia są bezprawnym działaniem będącym odwetem za dokonane uprzednio podobne bezprawie. Represalia mają na celu wymuszenie od strony przeciwnej poszanowania prawa międzynarodowego. Prawo zwyczajowe pozwala na stosowanie represaliów przy zachowaniu zasady proporcjonalności — czyn odwetowy nie powinien zmierzać do wyrządzenia przeciwnikowi szkody znacznie przewyższającej szkodę przez niego wyrządzoną i zasady humanitarności — ofiarą odwetu powinny być przede wszystkim rzeczy, nie wolno np. za niewykonanie zobowiązań finansowych lub politycznych stosować represaliów wobec ludności cywilnej czy jeńców. Represalia należy stosować tylko wówczas, gdy w inny sposób nie można otrzymać zadośćuczynienia.

3. **Sankcje zorganizowane** — stosowane nie przez państwo pokrzywdzone, lecz przez właściwy organ międzynarodowy. Sankcje te mogą mieć charakter organizacyjny, np. wykluczenie z organizacji międzynarodowej, gospodarczy, polityczny a nawet wojskowy.

Organem upoważnionym do stosowania sankcji zbrojnych we współczesnym prawie międzynarodowym jest Rada Bezpieczeństwa ONZ, a ich zastosowanie może dotyczyć jedynie — zgodnie z Kartą ONZ — sytuacji zagrożenia pokoju lub ataków agresji.

Charakterystyczną cechą prawa międzynarodowego jest ponadto brak obowiązkowego sądownictwa. Kompetencja sądu międzynarodowego opiera się zawsze, w odróżnieniu od stosunków wewnętrznych, na zgodzie państw stanowiących strony w sporze. Wyrażenie zgody może nastąpić w drodze przekazania konkretnego sporu sądownictwu międzynarodowemu albo w drodze przyjęcia klauzuli generalnej przekazującej określoną kategorię sporów temu sądownictwu, gdyby w przyszłości

miały one miejsce. Wyrok sądu międzynarodowego wydany w konkretnym wypadku jest bezwzględnie wiążący dla stron.

1.3. Źródła prawa międzynarodowego publicznego

Termin „źródła prawa międzynarodowego” używany jest w różnych znaczeniach, w szczególności w znaczeniu materialnym, formalnym i poznawczym.

Źródła prawa międzynarodowego w znaczeniu materialnym to całokształt przyczyn, przesłanek oraz czynników, których zaistnienie wpływa na powstanie prawa międzynarodowego. Są to, w szczególności: współpraca i współzawodnictwo państw oraz działalność organizacji międzynarodowych.

W znaczeniu formalnym źródłem prawa międzynarodowego są formy, w których tworzone są normy prawa międzynarodowego. Są to formy, w których przejawia się wola państw (lub innych podmiotów prawa międzynarodowego). Do najważniejszych należą umowy międzynarodowe i prawo zwyczajowe.

Źródła prawa międzynarodowego w znaczeniu poznawczym, to zbiory dokumentów oraz działania podmiotów prawa międzynarodowego, z których można czerpać znajomość prawa międzynarodowego publicznego. Są to w szczególności: zbiory umów międzynarodowych i orzecznictwa, a także dokumenty dyplomatyczne oraz oświadczenia organów państw i organizacji międzynarodowych.

□ Źródła prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym

Podstawowymi formalnymi źródłami prawa międzynarodowego są umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy. Stanowią one fundament prawa międzynarodowego publicznego. Znajduje to potwierdzenie w wielu dokumentach międzynarodowych, np. w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. W przeciwieństwie do zwyczaju, który jest źródłem znanym różnym gałęziom prawa, umowa międzynarodowa jest źródłem właściwym tylko dla systemu prawa międzynarodowego.

Państwa określając kompetencję sądów międzynarodowych powołują się na źródła prawa międzynarodowego jako podstawy wyrokowania. Pojęcie źródeł prawa międzynarodowego nie pokrywa się jednak całkowicie z pojęciem podstaw wyrokowania. Art. 38 § 1 statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: MTS) jako podstawy wyrokowania wymienia obok umów międzynarodowych i zwyczaju międzynarodowego także ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane oraz dopuszcza stosowanie przez Trybunał orzecznictwa i doktryny w charakterze pomocniczego środka do stwierdzenia istnienia przepisów prawnych.

Artykuł 38 § 1 statutu MTS dokonał w pewnym sensie hierarchizacji źródeł prawa międzynarodowego. Źródłami głównymi są bowiem: umowy międzynarodowe, zwyczaje międzynarodowe i zasady ogólne prawa, a źródłami pomocniczymi

orzecznictwo i doktryna prawa międzynarodowego publicznego. Do głównych źródeł prawa międzynarodowego należy zaliczyć również uchwały organizacji międzynarodowych.

1.3.1. Umowa międzynarodowa

Umowa międzynarodowa jest jedną z ważniejszych i najstarszych instytucji prawa międzynarodowego. Przede wszystkim jednak jest głównym źródłem prawa międzynarodowego publicznego. Dziedziną prawa międzynarodowego, która reguluje zagadnienia umów międzynarodowych (kwestie związane z zawieraniem umów, stosowaniem, nieważnością itd.) jest prawo traktatowe. Największe znaczenie spośród umów międzynarodowych regulujących prawo traktatów ma Konwencja wiedeńska z 23 maja 1969 r. o prawie traktatów; Polska stała się stroną konwencji w 1990 r. oraz Konwencja wiedeńska z 21 marca 1986 r. o prawie traktatów między państwami a organizacjami międzynarodowymi lub między organizacjami międzynarodowymi.

❑ Pojęcie umowy międzynarodowej

Umowa międzynarodowa jest to wspólne oświadczenie podmiotów prawa międzynarodowego, które tworzy prawo, a więc uprawnienia i obowiązki. Konwencja wiedeńska z 1969 r. o prawie traktatów w art. 2 określa umowę międzynarodową jako porozumienie międzynarodowe zawarte w formie pisemnej między państwami i regulowane prawem międzynarodowym, niezależnie od tego, czy ujęte w jednym dokumencie, czy też w dwu lub więcej pozostających ze sobą w związku dokumentach, bez względu na jego szczególną nazwę.

Konwencja wiedeńska z 1986 r. rozszerza zakres podmiotowy definicji umowy międzynarodowej, wskazując jako stronę umowy także organizację międzynarodową. W konsekwencji konwencji wiedeńskie znajdują zastosowanie do umów zawieranych przez państwa oraz odpowiednio przez państwa i organizacje międzynarodowe albo przez organizacje międzynarodowe.

W Konwencji wiedeńskiej z 1969 r., w art. 3 stwierdzono, że nie ma ona zastosowania do porozumień międzynarodowych zawieranych między państwami a innymi podmiotami prawa międzynarodowego oraz między tymi innymi podmiotami, co jednak nie wpływa na moc prawną takich porozumień. W konsekwencji należy stwierdzić, że stronami umów międzynarodowych — obok państw — mogą być także inne podmioty prawa międzynarodowego, w szczególności strona wojująca w wojnie domowej, ruchy narodowyzwolenicze, a także Stolica Apostolska, z tym zastrzeżeniem, że przepisy konwencji wiedeńskiej nie mają zastosowania do takich umów.

Określenie umowa międzynarodowa, zgodnie z art. 2 konwencji wiedeńskiej obejmuje tylko porozumienia zawarte w formie pisemnej. Konwencja stwierdza jednakże (art. 3), że fakt, iż porozumienia w formie ustnej są poza jej zakresem, nie

ma wpływu na ich moc obowiązującą. Uznaje więc, że takie umowy mogą istnieć i wiązać państwa.

Zgodnie z przyjętą definicją umowy międzynarodowej, nie ma znaczenia, czy umowa jest ujęta w formie jednego czy też dwu lub więcej związanych ze sobą dokumentów, a także nazwa umowy międzynarodowej. Nazwy nadawane umowom międzynarodowym są bardzo różnorodne. Z punktu widzenia prawnego nazwa umowy nie ma znaczenia. Obok traktatów, które oznaczają rodzaj umów o największym znaczeniu, zawieranych w bardziej uroczystej formie są stosowane takie nazwy jak: układ, konwencja, pakt, porozumienie, protokół, deklaracja, karta, akt końcowy konferencji czy konkordat (to ostatnie określenie odnosi się do umów zawieranych między Stolicą Apostolską a państwami regulującymi status kościoła katolickiego na określonym terytorium).

□ Rodzaje umów międzynarodowych

Umowy międzynarodowe można dzielić według rozmaitych kryteriów, opierających się na celach formalno-prawnych, bądź na ich treści.

Z punktu widzenia trybu zawierania można rozróżnić **umowy zawierane w trybie złożonym**, które wymagają ratyfikacji lub zatwierdzenia i **umowy zawierane w trybie prostym**, w wyniku podpisania lub wymiany not.

Biorąc pod uwagę organ, który występuje w imieniu państwa, umowy dzieli się na:

- **państwowe**, podpisywane w imieniu głowy państwa,
- **rządowe**, podpisywane w imieniu rządu,
- **resortowe**, podpisywane w imieniu lub przez właściwego ministra,

Ze względu na liczbę stron uczestniczących w umowie, dzieli się je na: **dwustronne** (bilateralne) i **wielostronne** (multilateralne).

Biorąc pod uwagę możliwość przystąpienia do umowy rozróżnia się umowy zamknięte, otwarte warunkowo i otwarte bezwarunkowo. **Umowy zamknięte** mają ograniczoną liczbę uczestników i nie przewidują możliwości przystąpienia do nich państw trzecich. Z reguły umowy dwustronne mają charakter umów zamkniętych. **Umowy otwarte warunkowo** (umowy półotwarte) dopuszczają możliwość przystąpienia kolejnych stron, pod warunkiem jednak, że spełnią określone — najczęściej w samej umowie — warunki (np. statuty organizacji międzynarodowych, które przewidują procedurę przyjmowania nowych członków). **Umowy otwarte bezwarunkowo** (umowy uniwersalne) to umowy przewidujące możliwość rozszerzenia kręgu kontrahentów, a więc przystąpienia państw trzecich. Umowy otwarte zawierają klauzule dopuszczającą przystąpienie innych państw bez potrzeby uzyskiwania zgody dotychczasowych kontrahentów, zazwyczaj wystarcza jednostronne oświadczenie państwa przystępującego. Otwartymi są z reguły umowy wielostronne dotyczące współpracy w dziedzinie komunikacyjnej, społecznej, naukowej, kulturalnej,

umowy kodyfikujące prawo, umowy powołujące do życia organizacje międzynarodowe o charakterze powszechnym.

Ze względu na formę wyrażenia woli umowy międzynarodowe dzielą się na: **umowy pisemne i umowy zawierane w innej formie niż pisemna**. Powszechnie umowy międzynarodowe zawierane są w formie pisemnej, do rzadkości należy obecnie zawieranie umów w innych formach, w tym przede wszystkim w formie ustnej.

Biorąc za podstawę formę dokumentu umowy, można wyróżnić: **umowy ujęte w formę jednego dokumentu oraz umowy ujęte w formę kilku dokumentów**. Szczególnym przypadkiem umowy w kilku dokumentach jest zawieranie umów w formie wymiany not. Na umowę międzynarodową składa się wówczas nota z propozycją treści umowy przesłana przez jedno państwo kontrahentowi, jak i jego odpowiedź zawierająca potwierdzenie akceptacji treści umowy.

Ze względu na czas, na jaki umowy międzynarodowe zostały zawarte, można je podzielić na: **umowy krótkoterminowe, średnioterminowe, długoterminowe i bezterminowe**.

Biorąc pod uwagę treść umów, można wyróżnić umowy dotyczące konkretnych dziedzin stosunków międzynarodowych. Występują tu w szczególności: umowy polityczne, gospodarcze, dotyczące stosunków społecznych i prawnych, współpracy kulturalnej, naukowo-technicznej, praw człowieka oraz umowy dotyczące przestrzeni morskiej, powietrznej i kosmicznej.

❑ Budowa umowy międzynarodowej

Prawo międzynarodowe nie reguluje kwestii konstrukcji umowy międzynarodowej. Sposób, w jaki państwa ułożą tekst zawieranej przez siebie umowy, zależy wyłącznie od ich woli. W długoletniej praktyce państw wytworzyły się jednak pewne reguły postępowania. Zgodnie z nimi umowa międzynarodowa składa się z tytułu, wstępu, części merytorycznej, postanowień końcowych i zakończenia.

Tytuł umowy zawiera następujące elementy: oznaczenie nazwy umowy, wskazanie jej stron oraz określenie przedmiotu umowy. W przypadku wielostronnych umów o charakterze otwartym strony umowy nie są wymienione.

Wstęp umowy (preambuła):

- określa organy, w których imieniu umowa jest zawierana;
- podaje motywy, którymi kierują się strony zawierając umowę oraz wyjaśnia okoliczności towarzyszące zawarciu umowy;
- stwierdza osiągnięcie porozumienia co do faktu zawarcia umowy;
- stwierdza wyznaczenie pełnomocników (podaje ich imię, nazwisko, nazwę stanowiska lub pełnionej funkcji);
- stwierdza fakt wymiany lub okazania pełnomocnictw;
- stwierdza uzgodnienie tekstu umowy.

Wstęp nie zawsze występuje w tak rozwiniętej postaci. Z reguły w umowach innych niż ratyfikowane wstęp jest znacznie skrócony.

Dyspozycja czyli część merytoryczna umowy zawiera zasadnicze postanowienia, w których państwa formułują swe prawa i obowiązki wynikające z umowy. Zwykle część ta podzielona jest na artykuły ujęte niejednokrotnie w większe całości — części, działy, rozdziały itp. Praktyka wypracowała pewne typy postanowień merytorycznych, nazywanych klauzulami, które ujmowane są w umowach w niemal identyczny sposób. Do najczęściej spotykanych klauzul należą:

- klauzula największego uprzywilejowania polega na zobowiązaniu każdej ze stron do przyznania drugiej praw, które przyznała lub przyzna w przyszłości jakimkolwiek państwu trzeciemu;
- klauzula wzajemności zobowiązuje każdą ze stron do traktowania obywateli, osób prawnych, towarów, statków itp. drugiej strony w taki sposób, jak drugie państwo traktuje obywateli, osoby prawne, towary, statki itp. pierwszego państwa;
- klauzula narodowa polega na zobowiązaniu każdej ze stron do traktowania obywateli, osób prawnych, towarów, statków itp. drugiej strony tak jak własnych obywateli, osoby prawne, towary, statki itp.;
- klauzule dotyczące rozstrzygania sporów, w szczególności klauzula poddająca przymusowej procedurze rozstrzygnięcia sporów dotyczących interpretacji i stosowania umowy.

Postanowienia końcowe umowy (klauzule końcowe) regulują m.in. różne zagadnienia formalnoprawne związane z trybem zawarcia umowy i jej wejściem w życie, określają czas obowiązywania umowy, ewentualnie także możliwości i warunki jej wypowiedzenia, niekiedy określają dopuszczalność zgłaszania zastrzeżeń. Występują tu więc:

- **klauzula podpisania**, w myśl której umowa staje się wiążąca przez podpisanie; zwykle klauzula ta jest ujęta wraz z postanowieniem o wejściu umowy w życie;
- **klauzula ratyfikacyjna**, w której stwierdza się, że umowa wymaga lub podlega ratyfikacji oraz określa się miejsce, gdzie ma nastąpić wymiana dokumentów ratyfikacyjnych (zwykle przestrzega się zasady, że umowa podpisana jest w jednym państwie, zaś dokumenty ratyfikacyjne wymienia się w drugim państwie);
- **klauzula zatwierdzenia**, w której stwierdza się, że umowa wymaga, bądź podlega zatwierdzeniu oraz wymienia się organ, który jest kompetentny do dokonania zatwierdzenia (rząd, szef rządu, szef właściwego resortu);
- **klauzula o zróżnicowanym przyjęciu**, w której dla każdego z państw przewiduje się różny sposób wyrażenia zgody na związanie się umową, np. dla jednej ze stron będzie to ratyfikacja, dla drugiej — zatwierdzenie;
- **klauzula o wejściu umowy w życie**, która określa okres między uprawomocnieniem się umowy (jej zawarciem) a wejściem w życie, który jest niezbędny do właściwej jej realizacji;

- **klauzula akcesyjna**, która przewiduje możliwość przystąpienia innych państw do umowy;
- **klauzula o czasie obowiązywania umowy**, która wskazuje czas na jaki umowa została zawarta;
- **klauzula prolongacyjna**, która umożliwia milczące przedłużenie umowy na taki sam lub dłuższy okres czasu.

Zakończenie **umowy zawiera następujące elementy: stwierdzenie dotyczące miejsca i daty podpisania, liczbę egzemplarzy, w jakich umowę ujęto, oraz język, w jakim ją sformulowano.**

Umowy dwustronne sporządza się w dwóch egzemplarzach, przy czym w każdym z egzemplarzy wymienia się na pierwszym miejscu państwo dla którego dany egzemplarz jest przeznaczony (reguła alternatu). Podpisy na umowie również składa się zgodnie z regułą alternatu; każde z państw na własnym egzemplarzu figuruje na pierwszym miejscu.

Umowy wielostronne sporządzane są z reguły w jednym egzemplarzu, który jest składany na przechowanie u depozytariusza. Do jego obowiązków należy sporządzania uwierzytelnionych odpisów oryginalnego tekstu i przekazanie ich stronom umowy. W umowach wielostronnych podpisy składane są w porządku alfabetycznym państw albo według reguły *pêle-mêle* (każdy z pełnomocników składa podpis na dowolnie wybranym miejscu pod tekstem umowy).

Umowy dwustronne najczęściej sporządza się w dwóch językach, a mianowicie w językach obu stron, przy czym oba teksty są jednakowo autentyczne. Czasami spisuje się je w trzecim języku o charakterze międzynarodowym (zazwyczaj, gdy języki stron są mało rozpowszechnione), który rozstrzyga w razie wątpliwości interpretacyjnych. W umowach wielostronnych stosowanymi językami światowymi są: angielski, francuski, hiszpański, rosyjski i chiński.

❑ **Procedura zawierania umów międzynarodowych**

Zawarcie umowy międzynarodowej to proces prowadzący do ustalenia przez państwo wzajemnych praw i obowiązków w formie umownej, który kończy się uprawomocnieniem umowy międzynarodowej i jej wejściem w życie. Jest to proces wieloetapowy. Jego przebieg zależy przede wszystkim od tego, czy umowa ma charakter dwustronny, czy wielostronny. Ponadto, czy umowa zawierana jest w trybie prostym — rokowania kończą się wyrażeniem zgody państw na związanie się umową (z reguły przez podpisanie) — czy też umowa zawierana jest w trybie złożonym — rokowania kończą się jedynie przyjęciem tekstu umowy i ustaleniem jego autentyczności oraz podpisaniem, po którym dopiero następuje akt ostatecznej zgody na związanie się umową (czy to w formie ratyfikacji, czy zatwierdzenia).

Rokowania (negocjacje) są pierwszym etapem w procesie zawierania umowy międzynarodowej. Celem ich jest przygotowanie oraz ustalenie tekstu umowy. Ro-